

A BÉLAFALVI OLAJJÜTŐ

ERÖSS JÁNOS

Az emberi erővel működő olajjütők, prések, az első világháború után elvesztették jelentőségüket. Az iparosodás fokozott lendülete egyre háttérbe szorítja ezeket az erőműveket, napjaik megvannak számlálva. Csak azon a vidéken maradtak fenn, amely elszigeteltségénél fogva a kereskedelmi hálózat központjaitól félre esett vagy a hagyomány tisztelete és a régiekhez való ragaszkodás az egyes néprajzi tájegységek területén belül megőrizte a pusztulástól.

A tárgyi néprajz szakemberei már a múlt század végén felkutatták a sajtolásnak ezen eszközeit, rendszerezték, leírták s a szakirodalom terminológiája jelentősen gazdagodott a kézisajtoló eszközök neveivel.

Az olajprések (ütők) általában két csoportba sorolhatók:

- a) az ék és ütőrendszerű sajtolók
- b) a csavarorsós olajsajtolók. ü

Az ékrendszerű és botokkal ellátott olajjütők kezdetlegesebbek, mint a csavarorsósak, régiségüket nemcsak a szerkezeti felépítés és ötletesség, hanem az olajjütő fa-alkatrészeinek megmunkálása is jelzi.

Ezek a kézi olajprések általában ugyanazon az elven épülnek: függőlegesen ható nyomás, amit az ékek segítségével az ütögető, vagy a csavarorsós présnél — a szorítás fokozásával értek el. Egyes vidékeken az olajjütők elkészítése magán viseli a helybeli fűrő-faragó mester ötletességét, az alkotó elemek pedig a vidék sajátos terminológiáját tükrözik vissza.

Bélafalván (Kovászna megye) napjainkig fennmaradt egy kézi erővel működtetett olajjütő, egészen jó állapotban. A sepsiszentgyörgyi Múzeum 1968-ban megvásárolta és felállította az olajjütőt. Ezen a vidéken csak Bélafalván volt olajjütő, amely a Bándi család tulajdonát képezte. Az öregek visszaemlékezése alapján az olajjütő már öt emberöltő óta a családi „ős”ben maradó fiúnak jutott örökségül.

Pontos adatokat az olajütő keletkezési idejéről nem sikerült összegyűjteni, de a visszaemlékezés alapján 250—300 éves lehet. Bélafevában volt még egy hasonló szerkezetű olajütő, amely a múlt század közepe táján elpusztult és azóta a Bándi család tulajdonát képező olajsajtoló elégítette ki a falu és a szomszédos falvak olajszerkezetét.

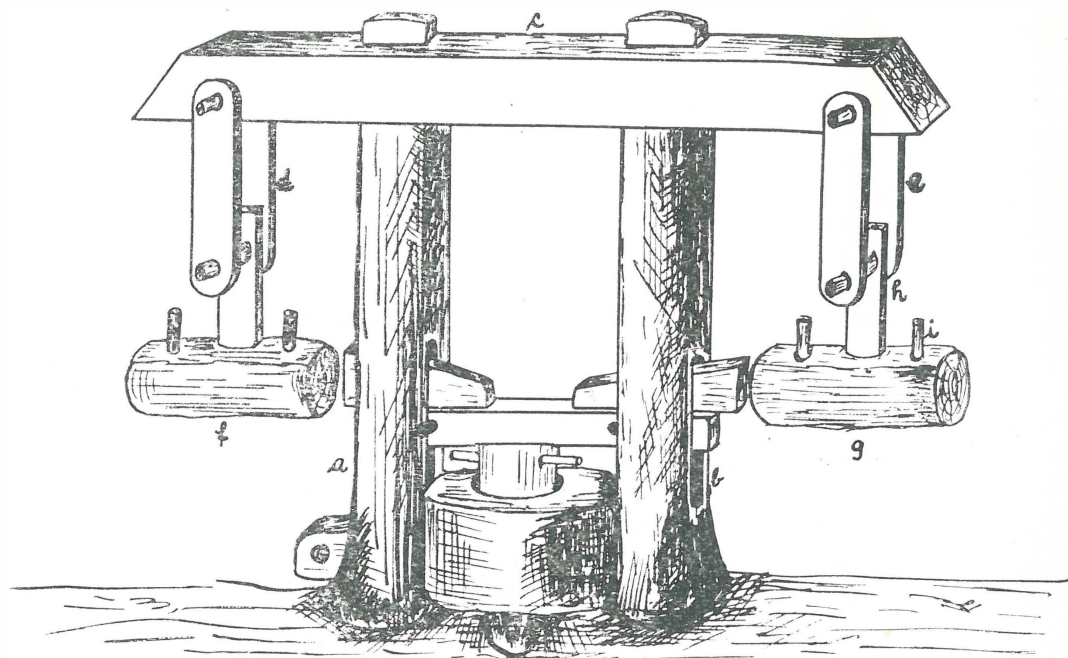

Fig. 1

Az olajat tökmagból, kender-, len-, ritkábban pedig bükkmakkból préselték. Az olajütő 1945-ig működött.

A bélafeváki olajütő szerkezete, elemei hasonlatosak az ország többi vidékén is (Bihar, Hunyad, Hátszeg, Csík, Udvarhely) ismert ék- és ütőrendszerű olajsajtoló felépítéséhez.

Egymástól 75 cm. távolságra két 180 cm. „láb“ emelkedik (I. sz. ábra, a, b). A lábak vaskosak, faragásuk durva, s alulról fölfelé vékonyodnak. Az egyik lábat élőfából faragták ki. A lábakon feküdt a 3 m. gerenda, amelyet két helyen csappal rögzítettek a lábakhoz. A gerenda két vége 90 cm. kiugrással távolodik el a lábaktól (c). A gerenda végéről csüngött le egy-egy „járom“ (d.e.), ebbe a két járomba akasztották a „botokat“ (f.g.). A botok vaskos törzsű tuskó darabok (80 cm), amelyeket egy-egy 58 cm nyelv (h) kapcsol a járomhoz. A botok fogantyúkkal vannak ellátva (i), hogy kézzel megragadhassák azokat.

A két láb között van elhelyezve a „csepesz“ (2 sz. ábra), amely eléggé durván faragott fatönk. A csepesz egyik végén csapban végződik, amely a láb vésetébe illeszthető. A csepesz csapja faszeggel rögzítődik a lábhoz,

hogy az ütögetésnél el ne mozdulhasson. A csepesz középső részén van a „pogácsa ágy“, egy 28 cm átmérőjű és 30 cm mélységű nyílás. Ebbe az ágyba helyezik a „papot“ (3. sz. ábra). A pap henger alakú, alsó részén vas abroncs van, hogy a nyomás következtében a hengeralakú rönk széle ne fodrozódjék. A „papot“ „dörökölő“ botnak is nevezik, közepén lapos kár van átbújtatva, hogy a csepeszből kihúzható legyen.

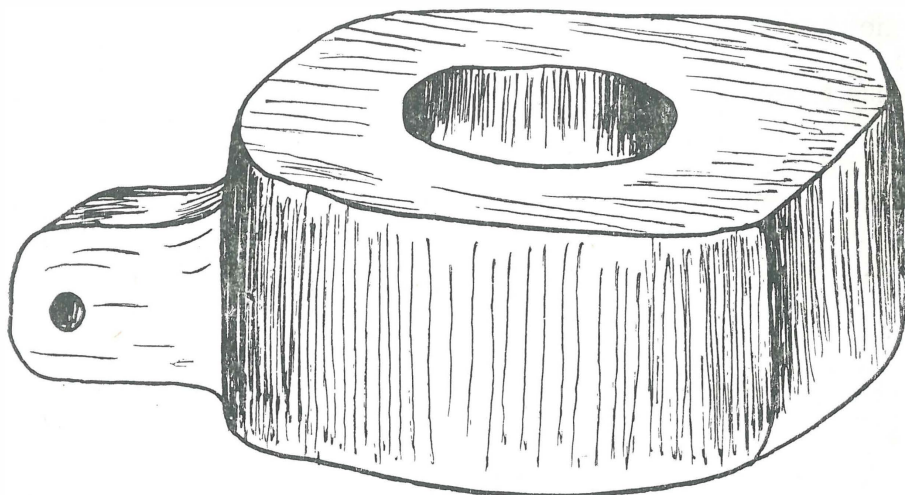

Fig. 2

A csepesz-üregbe gyömösölték a „külükben“ összetört, kirostált tökmaglisztet, amit előzőleg megdagasztottak és a sütőn, rézserpenyőben megpörkölték. A csepesz (néha külünek is nevezik Bélafalván) hengeralakú üregének alján rostaszerű lyukacsos falemez, van, ahol préselés közben az olaj átszivárog a csepesz alsó részén kivájt csatornába. A csatorna nyílásá-

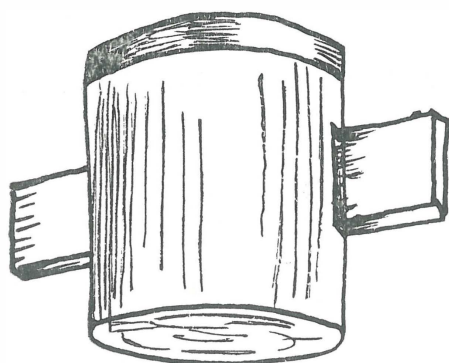

Fig. 3

Fig. 4

nál volt a földbevájt üreg. Idehelyezték az edényt, amelybe a préselt és tisztított olaj összegyűlt. Az olaj tisztítását gyapjútömítéssel végezték. Ez a tömítés 4 cm vastag, sodrott és egymáshoz rögzített gyapjúfonal szálából

készített korong. A korong mérete azonos a csepesz üregének méretével (4. sz. ábra). A korong alakú szűrő megtisztította az olajat minden salaktól.

Az olajütőnek fontos eleme a „gerendely“ (5. sz. ábra). A gerendely felfelé domboruló fahasáb, hossza 120 cm, amit ráhelyeztek a papra és két végén faszögekkel rögzítettek a lábakhoz, hogy ütügetés közben ne mozdulhasson el. A gerendely két vége lecsapott, könnyedén mozog a lábak véseteiben. A gerendely két végére illesztették az ékeket (6. sz. ábra). Az ékek behelyezése után a járomban ingó két botot kézi erővel hozták mozgásba és addig ütügették az ékeket, amíg a pap rugózása jelezte, hogy a behelyezett pépből egészen kipréselődött az olaj.

Olajat Béla falván mindig húsvét előtt ütöttek. Az olaj házi használatra készült, mindenki a maga szükségletére préselt. A prés tulajdonosa vámot vett munkadíjként, amely vám a termék 5 vagy 7 százalékát tette ki. Az olajpogácsát ugyancsak százalék arányában osztották el, s takarmányként használták a gazdaságban.

Fig. 5

Fig. 6

Az olajat böjtös ételek elkészítésére használták. (Olajos pityóka, káposzta és különféle olajjal készített tészták).

A petróleum elterjedéséig olaj égett a mécsesben, de még azután is hosszú ideig az istállóban szívesebben használták az olajat, mert nem volt tűzveszélyes. Gyakori volt az olaj felhasználása kenőorvossággként, főleg ha már megvastagodott és avas lett az íze. Használták sebekre „kicserepesedett“ érdes testrészek puhításához, az állatokat pedig ezzel kezelték tetű ellen.

Az olaj fontos eleme volt a falu díszítő művészetének is. A festékek keveréséhez olajra volt szükségük nemcsak a helybeli mestereknek, hanem sok apró, házilag készített gazdasági eszköz tartósításához és díszítéséhez.

A béla falvi olajütő igen szép példánya az ék és ütő rendszerű kézi erőműveknek. Megőrzése nemcsak a tárgyi néprajz adatait gazdagítja, hanem lehetőséget nyújt nemzedékek egész sorának arra, hogy fogalmat alkothasson a népi fantázia ezen ötletes alkotásáról.